

HÁZMESTEREK A VÉSZKORSZAKBAN

Budapesti otthonunk egy olyan egykori bérházban van, ahol néhány lakást a földszinten idegenforgalmi célra hasznosítanak. Az egyik innen kilépő külföldi turista a minap faggatni kezdett: mit jelent a sárga Dávid-csillag az épület homlokzatán. Nagy vonalakban elmagyaráztam, hogy ez a tiszteletteljes emlékezés jele, és utalás arra, hogy 1944-ben ide és hasonló házakba gyűjtötték a zsidó származású budapestieket. Visszakérdezett, „vajon sokat szenvedtek-e a zsidók a holokauszt idején abban a lakásban is, ahol ő megszállt?” Nem, válaszoltam röviden, ez a keresztény házmester lakása volt. Megkönnyebbült sóhaj volt a felelet, azzal az idegen elindult a város nevezetességei felé. Ha több időnk lett volna, akkor talán elmondhatom neki azt is, milyen fontos szerep jutott a házmestereknek 1944-ben. Ez a tanulmány, a budapesti házmesterek történetén keresztül vizsgálja azt a kérdést, hogy mennyit számított 1944-ben az egyéni szándék olyan egyszerű magyar emberek csoportjában, akiket utólag sokan hajlamosak csupán a holokauszt „szemléltető” közé sorolni, valamint melyek azok a cselekmények, amelyeket egyéni döntésminták helyett inkább a speciális házmesteri élethelyzet számájára kell írunk. Munkám újdonsága, hogy az átlagemberek egy csoportjának történetét és cselekedeteit mentalitás- és társadalomtörténeti kontextusba helyezve lényegesen hosszabb időkeretben vizsgálom, mint azt a holokauszttal foglalkozó történészek általában teszik.¹ Másrészt szakítani kívánok azzal a történeti hagyománnyal, amely az 1944-ben Magyarországon történeteket elsősorban az antiszemitizmussal magyarázza. Ennek a két vizsgálati alapfeltételnek köszönhetően tudom elhelyezni a házmesterek háború alatti ténykedését a foglalkozásuk fejlődéstörténetének tükrében, kezdve azzal, hogy Budapest létrejötté után a bérházak építésének következményeként egyre több házmesterre lett szükség a városban. Megvizsgálom, hogy honnan jöttek ezek az emberek (javarészt vidékről) és hová tartottak (leginkább az alsóközéposztály irányába), milyen mindennapi problémákkal küzdöttek (ideértve mindenekelőtt anyagi és társadalmi lebecsültségüket), valamint hatalmi igényeik gyökereit és kielégületlen voltát.

Ebből adódóan ez nem egy tipikus holokauszt tanulmány: nincsenek benne koncentrációs táborok vagy náci főbűnösök, ehelyett a kisemberek vészkorszak

¹ A témában lásd korábban megjelent angol nyelvű monográfiámat, *István Pál Ádám: Budapest Building Managers and the Holocaust in Hungary*. Cham 2016. Szintén foglalkozott a kérdéssel, bár szűkebb területi és időbeli fókusszal *Máté Rigó: Ordinary women and men: Superintendents and Jews in the Budapest yellow-star houses in 1944–1945*. *Urban History* 40. (2013) 71–91.

alatti viselkedésmintáinak gyökerét a háborút megelőző körülményekre vezetem vissza. A házmesterek háború alatti viselkedését az évtizedeken át folytatott bérharcaik, a társadalmi megbecsülésre és hatalomra vágyó álmaik beteljesületlenségének fényében mutatom be. A valóban fokozatosan erősödő antiszemita közhangulatra való kizárólagos összpontosítás helyett igyekszem figyelembe venni az olyan, első pillantásra kevésbé nyilvánvaló körülményeket is a két háború közti időszakból, mint például a borralalóval kapcsolatos társadalmi szokások. Tanulmányom arra is rámutat, hogy a házmesteri foglalkozást űzők alacsony társadalmi státuszú, de megbecsülésre vágyó csoportja miként jut a huszadik század első felében egyre jelentősebb hatalomhoz a középosztálybeli lakók felett az államhatalom növekvő területi kontrolligényének köszönhetően. E folyamat csúcspontja a holokauszt időszak, amikor sokszor a házfelügyelők jóindulatán múlott zsidónak minősülő középosztálybeli személyek vagyoni helyzetének vagy akár sorsának alakulása. Összességében tehát azt vizsgálom, hogy miként és miért lesz egy alsóbbrendűnek tartott társadalmi csoportból hatalmi tényező, és a csoport tagjai mihez kezdenek hatalmukkal egy-egy krízishelyzetben. A szóban forgó, több évtizedes folyamat bemutatásához egy, a mindennapi élet alakulásának nyomon követésére leginkább alkalmas *Alltagsgeschichte* (mindennapi történelem) metodológiai megközelítést követek, mivel ezen keresztül „élő gyakorlatként” tudok megközelíteni egy társadalmi struktúrát.² Ennek megfelelően különböző, egymástól eltérő természetű forrásokat használok a tanulmányban; korabeli sajtótermékeket, jogszabályokat és egyéb előírásokat, emlékiratokat és egyéni visszaemlékezéseket, bírósági és igazolóbizottsági tanúvallomásokat, beszámolókat, oral history interjúkat stb.

A bérház felépülése és a házmesterek „átmeneti” társadalmi helyzete

A házmesteri, vagy hivatalosabb szóhasználattal a házfelügyelői foglalkozás Budapest városiasodásával nőtt jelentőssé. Pest, Buda és Óbuda 1873. évi egyesítését megelőzően, de sokáig még ezt követően is a házmesterkedés csak amolyan mellékállásnak számított. Erre a feladatra a háziurak leginkább iparos mesterembereket láttak alkalmasnak, akikkel szükség esetén a házban adódó kisebb-nagyobb javításokat is elvégeztethették, míg a házmesterné gyakorta a háziúrék mosását s egyéb nagyobb volumenű házimunkáit intézte. A soknemzetiségű városban ekkoriban gyakoriak voltak a német vagy szlovák anyanyelvű házmesterek.

² Erről bővebben lásd *Gyáni Gábor*: Az elveszithető múlt. Bp. 2010. 42–66.

Pest-Buda és Óbuda lakosság száma 1787 és 1848 között megháromszorozódva 150 ezerre nőtt, majd a város 1910-re – immáron Budapest néven – egymillió körüli lakóval egyértelműen világvárosi méreteket öltött.³ Ebben a gyorsan növekvő metropoliszban „a modern urbanizáció csillogó jele a bérház megjelenése volt, tömegesen a Lipótvárosban, kisebb mértékben a Belváros felső részében és a Terézváros nyugati peremén” – írja Hanák Péter.⁴ A gyors ütemű növekedéssel függött össze az az olcsó és gyors építkezési forma is, amely a ma is álló körfolyosós épületek tömeges felhúzásához vezetett. A körfolyosós alapú bérház lakói eloszlását tekintve a századelőn, sőt egészen a második világháború végéig hierarchikus képet mutatott. Az első emeleti díszlakást lakta a háziúr a családjával, vagy más előkelőségek éltek itt, de a második emeleten is még sokszobás, magas lakbérű lakások álltak. Ezzel szemben a harmadik emeleti lakások már lényegesen kisebbek voltak, esetenként csak udvarra nézők; időnként hiányzott belőlük a cselédszoba, míg a legfelső emeletet már az alsó középréteghez tartozók vagy munkáscsaládok lakták, sokszor komfort nélküli otthonokban.⁵ Tehát minél feljebb helyezkedett el a lakás az adott házban, annál kisebb volt a mérete és így a lakbére is. Ezért „a pesti bérház szociális szempontból hierarchikusan tagolt, és pedig az első és a harmadik-negyedik emelet között fokozatos átmenetekkel a nagypolgárságtól az alsó középosztályig, a főfronttól hátrafelé pedig a felső középosztálytól a kézműves kispolgárig, egészen a szolgarendű vicéig.”⁶ Ezt a képet kiegészíthetjük a földszinti szobakonyhás, esetlegesen másfél szobás házmesterlakásokban élő házfelügyelőkkel. A nyitott körfolyosós háztípus elterjedésének társadalmi velejárója volt, hogy a szegényebb rétegek és a kispolgári családok nemcsak együtt éltek a gazdag nagypolgársággal, de a körfolyosónak hála, a gazdagok magánéletébe is beláthattak.⁷ A különböző vagyoni helyzetű csoportok bérházon belüli együttélésének – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – komoly következményei lettek a zsidóüldözések időszakában is.

A századfordulón a házmester alkalmazásának feltételei meglehetősen ellentmondásos keretekben rögzültek a gyorsan szaporodó bérpalotákban. 1896. március 20-án megjelent az érdekvédelmi lehetőségek után kutató házmesterek egyik korai szaklapja, az ekkor még kétnyelvű *Házfelügyelők és Házmesterek Lapja*, németül a *Hausmeisterwesen*. A lapot vezető szerkesztő, Kulcsár Péter már ekkor attól rettegett, hogy Budapest városatyái, akik a millenniumi kiállítás idejére elrendelték

³ Hanák Péter: A kert és a műhely. Bp. 1988. 20., 28.

⁴ Uo. 21. Hanák várostörténeti elemzésében megkülönbözteti a bérházat a bérkaszárnnyától, utóbbit jelen tanulmányban figyelmen kívül hagyom és csak az előbbire, a bérpalotára koncentrálok.

⁵ Uo. 33., 37.

⁶ Uo. 34.

⁷ Uo. 39.

a bérházak kapuinak hosszabb nyitva tartását, túlzott buzgalmukban netán kapukulcsot is adhatnak a lakóknak, ellehetetlenítve ezáltal a kapupénz éjszakai beszedését. „Miből fog élni a házmester és családja, ha elesik attól a pár krajcártól is, amit éjjelenként kapunyitásért kap?” – teszi fel a költői kérdést a szerkesztő. Majd így folytatja: „Ki fog neki ezért kárpótlást nyújtani? A háziúr bizonyára nem, mert a háziúr azon a nyomorult kis lyukon kívül, ahol a házmester családjával meghúzza magát, nem akar és nem is fog adni semmit. A háziúr zsebre vágja a nagy jövedelmet, és a házmestert a lakók által fizetteti. A lakók pedig szintén sajnálják a házmestertől azt a pár forintot.”⁸ A lapszerkesztő szavai mögött felsejlik a házmester foglalkoztatásának ellentmondásos konstrukciója: habár a háztulajdonos alkalmazásában állt, szegényes bérét a lakók fizették, miképp a bevétele nagyobb hányadát kitevő kapupénzt is. Ugyanakkor közbevetőleg le kell szögeznünk, hogy az idézetben csak „nyomorult kis lyuk”-ként emlegetett házmesterlakás korszakunkban komoly értéket képviselt. Gondoljunk csak bele: 1890 és 1910 között Budapest lakossága 78%-os növekedést mutatott, miközben az ország lakossága alig 20%-kal növekedett.⁹ Ezzel a tömeges belső migrációval, a lakosság viharos ütemű növekedésével a budapesti építőipar nem bírt lépést tartani, ami rövidtávon a fővárosi lakbérék radikális emelkedéséhez vezetett. A helyzetet tovább súlyosbította az első világháború, mivel ekkor drámaian lelassult az építkezések üteme: amíg 1900-ban még 670 új bérház épült, addig 1917-ben már csak 37, 1919-ben pedig mindösszesen 7 darab. A trianoni békediktátum nyomán ráadásul újabb és újabb menekülthullámok érkeztek Budapestre, így nem csoda, hogy 1921-re már átlagosan hat lakos jutott minden egyes budapesti lakószobára.¹⁰ Ilyen körülmények között el lehet képzelni, hogy a háziúr által a házfelügyelő rendelkezésére bocsájtott szoba-konyhás házmesterlakás micsoda vonzerővel bírt a munkát és egyben szállást kereső Budapestre költözőknek. Nem véletlen fogalmaz úgy Németh László *A Medve-utcai polgári* című szociográfiájában, hogy „a középosztály népi felfrissülésének [...] a házfelügyelőség a legbővebb csatornája”.¹¹

Németh iskolaorvosként a polgári tanulóinak szülői háttéréről készült környezettanulmányok alapján jutott arra a következtetésre, hogy a házmesteri professzió ugródeszkaként szolgálhat az alsóközéposztály irányába. A polgári iskolát átmenetnek, egyfajta középútnak írja le, ahová a feltörekvő rétegek íratják be gyerekeiket, szemben a kizárólag a felső osztályok számára nyitva álló középiskolával,

⁸ A kapupénz eltörlése. Házfelügyelők és Házmesterek Lapja/Hausmeisterwesen 1. (1896) 1. sz. 2. (Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban: OSZK] FM3/8731.)

⁹ John Lukacs: Budapest 1900. A város és kultúrája. Bp. 1991. 74.

¹⁰ Az itt közölt adatok egyik forrása Frűwirth Mátyás parlamenti beszéde, mely 1921. júl. 7-én hangzott el. Források Budapest történetéhez 1919–1945. III. Szerk. Szekeres József. Bp. 1971. 90–92.

¹¹ Németh László: A Medve-utcai polgári. Bp. 1988. 47.

míg az alacsonyabb státuszt célba vevők gyerekei kénytelenek megelégedni a felső elemivel, azaz az elemi iskola ötödik és hatodik osztályával.¹² Németh két fontos megállapítást is tesz: egyrészt a Medve utcai polgárista diákok közt felülreprezentáltak voltak a házmestergyerekek, másrészt a legtöbb tanuló szoba-konyhás otthonokból indult reggelenként az iskolába.¹³ A harmincas években írva tanulmányát kifejti, hogy „a szoba-konyhás emberek életében a lakbér jóval nagyobb tétel, mint följobb. Egy tűrhető szoba-konyha havi 35–40 P[engő], egy közepes jövedelmű polgárista szülő 80–100 P-t keres. [...] A házfelügyelőség nemcsak ettől a lakásgondtól menti meg a kisembert, de kisebb-nagyobb jövedelemhez is segíti. A házfelügyelőség épp ezért nagy fölhajtó erő”.¹⁴

Németh szavait alátámasztja két általam készített oral history interjú is. Az egyikben egy egykori házmestergyerek, Pusztai László festette le szülei hátterét ekképp: „édesapám Simontornyáról jött, míg édesanyám tapolcai volt. De amikor összeházasodtak, a közös életüket Budapesten kezdték meg, mert itt éltek már rokonaink, akik elintézték nekik a Falk Miksa utca 6-os számú ház házfelügyelői állását. És ez akkoriban egy komoly dolog volt, mert ingyenes lakáshasználattal járt”.¹⁵ A másik visszaemlékező, Hirschmann Niszán korai elemi iskolai éveit több házmestergyerekekkel került barátságba a Szilágyi Dezső tér környékén, akiknek a szüleit általánosságban így jellemezte: „ezeknek a házmestereknek túlnyomó többségükben csak egy gyerekük volt. Mindig vidékről, általában faluról jöttek fel a szülők, és ennek az egy gyereknek mindenáron érettségig akartak biztosítani és ezért polgáriba vagy esetleg gimnáziumba is járatták őket. Elég magas volt a tandíj ezekben az iskolákban, de egy érettségivel a gyerek katonatiszt lehetett, banktisztviselő vagy magántisztviselő. Elég magas volt a tandíj, és ezért gürcöltek a szülők, hogy a gyerekük polgáriba, esetleg gimnáziumba járhasson”.¹⁶

A fentiek hűen tükrözik a házmesteri foglalkozás átmeneti, angolul „transition” jellegét, ami más metropoliszokban is jellemző volt, elég csak a Párizsban gyakori portugál házmesterekre gondolni. A huszadik század első felének Budapestjén a házfelügyelői állás betöltése láthatóan az alsóközéposztály-felé tartó társadalmi mobilizációra kandidálók egyik népszerű állomása volt. Ez a „transition” jellegű állás szerkezetét tekintve aszimmetrikus volt, mivel a budapesti házmester ugyan jelentős értéket képviselő szálláslehetőséget, ingyen lakást kapott a háziúrtól,

¹² Uo. 22.

¹³ Uo. 46. Németh egyenesen így fogalmaz: „Szülőink közül minden negyedik házmester.”

¹⁴ Uo.

¹⁵ Oral history interjú Pusztai Lászlóval. Bp., 2012. szept. 19. (Rögzítette a szerző, publikálatlan.) Pusztainé 2012-ben a Páva utcai Holokauszt Emlékközpontban Igaz Emberekért Társaság elismerésében részesült „zsidómentő” tevékenységéért.

¹⁶ Oral history interjú Hirschmann Niszánnal. Bp., 2010. nov. 1. (Rögzítette a szerző, publikálatlan.)

megélhetést biztosító jövedelmet már nem. Azt a lakóktól kellett megszereznie, begyűjtenie. Ez a sajátos alkalmazási feltételrendszer rengeteg konfliktus forrásává vált. A lakók szemszögéből legelősebben talán Gábor Andor írásai láttatják, milyen lehetetlen szituáció volt ez: „én fizetem meg azt az embert, akit a ház tulajdonosa arra fogadott fel, hogy az ő házát rendben tartsa. Mert a ház az ő háza. Az alkalmazottat mégis én fizetem [...]. S ez az alkalmazott mégsem áll az én rendelkezésemre. Pedig én fizetem. Mégis goromba hozzám. Pedig én fizetem. A háztulajdonossal szemben nem az én érdekeimet képviseli. Pedig én fizetem.”¹⁷ A poszt aszimmetriája azokban a szituációkban nyilvánult meg világosan, ahol a házfelügyelőnek hatalmi tényezőként kellett volna fellépnie, házirendet, szabályt betartatnia a lakókkal, de ehhez nem rendelkezett valódi hatalmi eszközökkel. Sőt, helyzete törékeny volt, hiszen becslések szerint majd’ minden harmadik házfelügyelőt a lakókkal való konfliktus miatt bocsájtott el a háztulajdonos.¹⁸ Maguk a házmesterek eleinte igen csekély valódi hatalommal rendelkeztek, azonban egyre sokasodott a feladatuk, legalábbis erről panaszkodik 1926-ban egy házmester: „Ilyen a mi helyzetünk. A háziurak azt mondják, mi az ő alkalmazottaik vagyunk, de a lakáson kívül egyebet nem igen adnak. A lakók azt mondják, hogy ő tőlük van a pénzbeli hasznunk, mert ők fizetik a házmesterpénzt, kapupénzt és szemétpénzt. A hatóságok azt mondják, hogy minden rendeletet a háztulajdonosnak kell végrehajtani, de ránk parancsolnak, hogy mi végezzük el.”¹⁹ Talán az egyre nagyobb megterheléssel és a még mindig kevés bevétellel magyarázható – legalább részben –, hogy a házfelügyelőket, mint foglalkozási csoportot gyakran vádolták modortalansággal. A háztulajdonos szempontjából a házmester felfogadása nem annyira alkalmazotti jogviszonynak felelt meg, hanem inkább egyfajta üzleti lehetőség felkínálásának. Az egykori bérpalotában a házmester működtette a liftet, vagy épp kaput nyitott az éjszaka hazatérőknek, ezekért a szolgáltatásokért pedig beszedte a liftpénzt és a kapupénzt. Ezzel magyarázható, hogy a házmester maga alkalmazta azután a viceházmestert vagy hivatalosabban a segéd-házfelügyelőt a takarítási feladatokra, mi több, a tisztító szereket is maga finanszírozta.

A házmester szolgáltatásai komoly személyes involváltságot feltételeztek és épp ezért gyakran konfliktusokkal jártak. Technikailag a következő történet például az éjszakai kapuzárás utáni hazaérkezéskor: a hazatérő becsöngetett a házmesternek, aki elviekben visszacsöngetett, jelezvén hogy felébredt és hamarosan érkezik, hogy kinyissa a lakónak a kaput. A kapunyitást követően azután a házmester köteles volt megfelelő világítást biztosítani, amíg a lakó a lakását megközelítette, csak ezután

¹⁷ *Gábor Andor*: Pesti sírámok. Bp. 1958. 66–67.

¹⁸ Milyenek nem szabad lenni. Házfelügyelők Lapja 19. (1942) 6. sz. 3.

¹⁹ Harcolunk a házfelügyelőkért. Házfelügyelők Lapja 3. (1926) 8. sz. 3.

térhetett ismét nyugovóra. Ez azonban az esetek többségében nem ment ilyen simán, mert a házmester először is nem csöngetett vissza, azután pedig sok lakó órákig várt, amíg végre a kapu kinyílt, ráadásul nem volt mindegy az sem, milyen állapotban érkezett a kapuhoz a házmester. Ahogy Gábor Andor a már idézett művében fogalmaz: „Mert az megint egy külön kérdés: a házmester toalettje. A házmester vagy nagyszerű toalettet csinál, mielőtt színem elé kerülne, s ez még több időt vesz igénybe; vagy kénytelen vagyok fehérműinek összes titkait megismerni.”²⁰ Efféle kellemetlenségeket elkerülendő, nem egy házmester aludt ruhában, s így könnyen, relatíve időben és elfogadható külsővel jelent meg a kapunál, ami a bevételi forrásai növekedéséhez vezethetett. A következő részlet a Házfelügyelők Lapjában jelent meg mintegy iránymutatást adva a házmestereknek a kapunyitáshoz: „Nekünk házfelügyelőknek egyik legerősebb küzdő eszközünk a feltétlen udvariaság. Minél előzékenyebbek és udvariasabbak tudunk lenni, annál többre értékelnek bennünket, és ami a legfontosabb, annál több a kereseti lehetőségünk is. Régi tapasztalat az, hogy egy udvarias házfelügyelőnőt a házban mindenki szeret, annak szívesebben adnak. És legtöbbször többet, mint amennyi elő van írva. [...] Képzeljük magunkat abban a helyzetben, hogy lakók volnánk egy házban, hogy mi volna a véleményünk egy olyan házfelügyelőről, vagy házfelügyelőnőről, aki soha nem köszön, ha ki- vagy beenged a kapun. Nem igyekeznénk-e kiszabni fillérre a minimális járandóságot?”²¹ A fillérre kiszabott minimális kapupénz mértékéről törvény rendelkezett – 1924-ben például ötszáz korona volt fizetendő este tíz és éjfél között, azután ezer. A liftért a házbeliek csak kapuzárás után fizettek, de a látogatók mindenkor alkalmanként ezer koronát.²² 1936-ban, jóval a pengőre történt áttérés után az aktuális lakásbérleti szabályrendelet szerint kapunyitásért éjjel 12 óra előtt tíz fillér, míg éjfél után húsz fillér illette meg a házfelügyelőt.²³ A lényeg azonban az volt, hogy egy kedves és tisztelettudó házmester a mindenkori törvény által előírt minimális kapupénz sokszorosát kaphatta. És erre szüksége is volt, ha nem akart éhen halni. Csakhogy az így kialakuló borralaló-adási szokás, a szolgáltatások honorálásának tradíciója olyan krízisszituációban, mint a holokauszt – amint lentebb látni fogjuk – időnként torzító hatást gyakorolt életbevágó kérdésekben. A kapu-, szemét- és liftpénzen felül a házmesterek jogosultak voltak még az úgynevezett negyedpénzre is, ami a bérpalota lakói éves lakbérének 2%-ára rúgott a két világháború közti időszakban.

Egyetlen fontos sajátosságát nem említettük még a házfelügyelői posztjának, a térbeli elhelyezkedését. A házmester gyakorlatilag otthon dolgozott, ideje nagy

²⁰ Gábor A.: Pesti sirámok i. m. 68.

²¹ A néma levente. Házfelügyelők Lapja 20. (1943) 6. sz. 2.

²² A 3333/1924. M.E. számú lakásrendelet. Házfelügyelők Lapja 1. (1924) 1. sz. 3.

²³ Dános Tivadar: Háztulajdonos, lakó és házfelügyelő. Bp. 1936. 235–236.

részét a házban töltötte. A polgári társadalmi fejlődés egyik alapvonása a lakóhely és a munkahely különválása, ami a házfelügyelőknél nemhogy nem történt meg, de esetükben épp ellenkező irányú elmozdulás látható. Mind a technikai fejlődés – a központi fűtés és lift elterjedése – mind a városiasodás és az ezzel járó éjszakai élet megélénkülése növelték a házmesterek helyhezköttöttségét, sőt az eredeti rész-munka helyett már egyre inkább teljes embert, nagyobb ház esetén pedig gyakran egy teljes család együttes, összehangolt munkavégzését kívánták a bérház zökkenőmentes üzemeltetése érdekében. Ehhez járult még az állam ellenőrzési igényének felerősödése. Az állam ugyanis tudni akarta, hogy melyik állampolgár hol található meg, ki hol és kivel tartózkodik, s ennek az igénynek a kielégítésében nem kis szerep jutott a házmestereknek, akik lakónyilvántartó könyvet voltak kötelesek vezetni. Ha netán olyasvalakit talált a hatóság a házban, aki bár ott lakott, de oda nem volt bejelentve, úgy a házmestert vonták felelősségre és megbírságotlák. A lakóbejelentőket is alá kellett íratni velük, mielőtt azt a lakók a rendőrségnek benyújtották. A bérházon belül a házmesterlakások pozícionálása rendszerint biztosította a házfelügyelő közvetlen rálátását nemcsak a bejáratra, de a ház udvarára is, ezáltal elősegítve, hogy a házmester minden a házban zajló eseményt szemmel tarthasson. A házfelügyelők tudatában voltak a szakmájukhoz tartozó területi kontroll jelentőségének, erre utal a saját magukról alkotott kép, melynek egy lenyomatát a *Házfelügyelők Lapja* 1925. évi júniusi számában találjuk: „A házfelügyelő Budapest szeme. Lát mindent, ami a házban történik. Nemcsak a ház tisztán tartása, elszámolás, lakókkal való előzékeny érintkezés, hatósági kézbesítések pontos teljesítése, stb., stb. a kötelessége, hanem félig-meddig a felügyelet is, és rendellenességek esetén a jelentéstétel is kötelessége, mivel nagyon sok súlyosabb kimenetelű bajt is meg lehet előzni. A házfelügyelő tehát nemcsak a háztulajdonos megbízottja, hanem félig-meddig hatósági közeg is és eme kötelességeinek hűen meg kell felelnie.”²⁴ A házmesteri önkép itt tehát már a hatóság részeként definiálta magát, egyben burkoltan elismerve, hogy a feljelentés kvázi munkaköri kötelezettségnek tekinthető.

A második világháború és a kontrollfeladatok megnövekedése

Az úgynevezett harmadik zsidótörvény, az 1941. évi XV. tc. és annak fajgyalázással kapcsolatos rendelkezései nyomán indult perekben a házmesterek egyre gyakrabban szerepeltek koronatanúként.²⁵ Ők látták a szexuális partnerek rend-

²⁴ Jegyzetek. Házfelügyelők Lapja 2. (1925) 4. sz. 2.

²⁵ Erre például lásd *Lugosi András: Sztálin Főhercege*. Kohn báró vacsorái a Falk Miksa utcában a fajgyalázási törvény idején. Fons 17. (2010) 527–576.

szeres érkezését, kifigyelték távozását. A következő eset jól példázza a helyzetet: mivel a bombázások nyomán megjelenő kötelező elsötétítés betartását köteles volt ellenőrizni a házmester, egy éjjel, 1942 kora augusztusában, amikor a Szinyei Merse utca 25-ben a házfelügyelő éjszaka fényt látott kiszűrődni az egyik lakó ablakán, felment az emeletre, hogy figyelmeztesse őt. Ekkor látta meg a keresztény nőt, amint Krausz nevű látogatója mellett feküdt fehérenműiben, aminek a feljelentés után fajgyalázási per lett a következménye.²⁶

A háborús készülődéssel a kormányzat területi kontrolligénye tovább erősödött. Ennek keretében rendelkezett a légtalmi pincékről, melyek felügyeletét és az ott lévő berendezések állandó karbantartását is a házmesterekre bízta.²⁷ Utóbb még tovább nőtt a házfelügyelő fontossága, amikor már a lakóknak járó élelmiszerjegyek és tüzelőjegyek kiosztásában is részt vett. A háborús intézkedéseknek köszönhetően tehát a házmester egyre inkább tényleges hatalmi tényezővé vált és fontos szerepet kapott a magántér és a mindennapi élet ellenőrzésében. Ugyanakkor azonban ez a fajta „előmenetel” nem tükröződött a házfelügyelő jövedelmében, sőt, nemhogy nem kapott több pénzt, de az elsötétítés miatt éjszakai kapupénz-bevételei is jelentősen csökkentek.

A kormányzat természetesen felismerte a házfelügyelők hatalmi tényezővé válását. Ez a felismerés ösztökelte a törvényalkotót arra is, hogy a házmesterek köréből kizárja a zsidó származású magyarokat, merthogy miképpen lehetne jogosult a térhasználat ellenőrzésében való részvételre az a személy, akinek térhasználatát épp a kormányzat korlátozza, akinek alacsonyabb értékű élelmiszerjegyet ír elő, akinek beavatkozik a családi és szexuális viszonyaiba is. Következésképp a 3.530/1942. B. M. számú rendelet értelmében 1942. június 1-től kezdve már csak úgynevezett keresztény személy lehetett házfelügyelő. Ámde minden ilyen, a keresztény kurzus által az „Örségváltás” kontextusában értelmezett rendelkezésnek megvoltak a maga technikai és életvezetési következményei is.²⁸ Esetünkben például a törvénykező nem hagyta teljesen magára az elbocsájtandó „zsidó házmestereket”, mert előirányozta a jogszabály következtében állását veszített házfelügyelő részére a cserelakás felajánlását. Ennek hiányában ugyanis a kortársak szerint akár ezer feletti család is utcára kerülhetett volna.²⁹ Csakhogy egy általános lakáshiánnyal küzdő városban ez majdhogyanem lehetetlen kikötés volt. Ezért

²⁶ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII.5.c A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék peres iratai. Krausz Lajos ügye. 3086/1943. 22.

²⁷ Házfelügyelők Közlönye 11. (1937) 10–11. sz. 1.

²⁸ Az Örségváltás társadalmi folyamatának bemutatását legújabban lásd *Margittai Linda: Zsidókérdés a Délvidéken*. Doktori (PhD) értekezés. SZTE. Szeged 2019.

²⁹ A házmesterek hivatalos orgánuma, a Házfelügyelők Lapja egyenesen „másfélezer új házfelügyelőnek az előteremtéséről” ír. Lásd „Örségváltás”. Házfelügyelők Lapja 19. (1942) 7. sz. 1.

áthidaló megoldásként kerülhetett sor a cserelakás megváltására: az ekkor 44 éves Pozsár Lászlóné például 2000 pengőt adott elődjének, Wilhelm Ernőnek, hogy 1942. augusztus 1-től az övé lehessen a házfelügyelői poszt a Pozsonyi út 16. számú házban.³⁰

Ugyanebben az időben a Szent István park 10. számú épületében egy Rózsa nevezetű házmester származása miatt távozni kényszerült posztjáról, és helyét átvette az „öskeresztény” Papp György. Mivel a ház története viszonylag jól dokumentált, tudjuk, hogy a Papp család eredetileg Hajdúdorogról származott, két gyerekük volt, és már ezt megelőzően is budapesti házmesterkedésből tartották fenn magukat, csak egy kisebb házban, szoba-konyhás házmesterlakásban.³¹ Most az „örségváltásnak hála” beköltöztek egy modern lakóépület kétszobás házmesteri lakásába. A házfelügyelői teendőket alapesetben a feleség látta el, mert a férjnek, aki egyébként öt elemít végzett, volt egy mellékállása is a fővárosi élelmiszer-vizsgálóban.

Pappék viszonylagos nyugalomban szolgálhatták a lakókat a Szent István park 10-ben, egész addig, amíg 1944 márciusában a fővárost megszállták a náci Német Birodalom katonai alakulatai. Mint az közismert, Budapesten a zsidó származású magyarokat 1944 júniusában nem egy jól körülhatárolt, területileg egységes gettóba zárták, ahogyan az Varsóban vagy a régió más nagyvárosaiban korábban történt. Ehelyett a magyar hatóságok úgynevezett „csillagos házakat” jelöltek ki a zsidónak minősülő lakók számára. A Dávid-csillaggal a homlokzatán megjelölt 1951 épület elszórtan helyezkedett el a város különböző kerületeiben, ezért a jelenséget a nemzetközi szakirodalom „szórt gettóknak” nevezi.³² Az ezekben az épületekben szolgáló keresztény házmesterek egyfajta összeköttetést jelentettek a kinti szabad és a házra korlátozott két különböző életminőség között, sőt a korlátozó intézkedések egyikének-másikának kikényszerítésében személyesen is részt vettek. Szociológiai szóhasználatnál „hidat” képeztek a társadalmi átjárhatatlanság falai felett. De még 1944 júniusában járunk, amikor a csillagos házaknak csak a kijelölése zajlik, és első körben a Szent István park 10-es ház a keresztény házak közé került, annak ellenére, hogy lakóinak nagyjából fele zsidónak minősült. Ekkor a házfelügyelők aktívan közbeléptek: Pappék kapcsolataik révén igyekeznek elintézni a ház átminősítését.³³ Itt kell megemlítenünk általánosságban a házfelügyelők híresen tág kapcsolati tőkéjét, hiszen a térhasználat

³⁰ BFL Magyar Házfelügyelők és Segédházfelügyelők Országos Szakszervezetéhez kiküldött budapesti igazolóbizottságok iratainak gyűjteménye (a továbbiakban: XVII/1598), V. kerület. Erre vonatkozóan lásd Pozsárné adatlapját, kitöltve 1945. máj. 18-án.

³¹ Papp György népbírói pere. Budapesti Népbírói iratai. Büntetőperes iratok (a továbbiakban: BFL XXV.1a) 1500/1945. 5.

³² Lásd például *Tim Cole*: Holocaust City: The Making of a Jewish Ghetto. London 2003.

³³ V. kerület, Papp György és Papp Györgyné ügye. BFL XVII/1598. A kérdés felmerült Papp György népbírói pereiben is: BFL XXV.1a 1500/1945. 61., 76–77.

sokszor éveken át zajló ellenőrzése és a lakóknak és látogatóiknak ismétlődően nyújtott szolgáltatások során a házmester a legkülönbözőbb ismeretségekre tesz szert. Ezeket aztán igyekszik is a lehető leghatékonyabban kihasználni. 1944-ben ehhez járult, hogy a fővárosi hatóságok által kiadott a zsidók és nemzsidók arányát és a lakóköörülményeket firtató nyomtatványokat a legtöbb ház esetén nem a háztulajdonos, hanem a lakók személyes adatait leginkább ismerő házmester töltötte ki, aki a lakónyilvántartóból is megállapíthatta a főbérnök felekezetét. Ezek az adatszolgáltatási ívek, illetve a bennük feltüntetett adatok szolgáltak a „csillagos” (zsidó) és „keresztény” házak közti különbségtétel alapjául.

Az adatszolgáltatási ívek kitöltésekor a házfelügyelők könnyen megkísérelheték befolyásolni a „zsidóházak” kijelölését. Elég volt ehhez hamis adatokat feltüntetni; egy-két zsidó főbérnököt a listáról lehozni, vagy a keresztény házastársat számolni főbérnöként a vegyes házások esetén, és máris a keresztény lakók kerültek többségbe, ami el is döntötte azt a kérdést, hogy csillagos házzá minősítsenek-e egy épületet avagy sem. Számos ilyen befolyásolási kísérlet leírását találhatja a kutató az úgynevezett „zsidó- vagy csillagosházak” első, 1944. június 16-ai listájának megjelenése után a polgármesterhez címzett lakossági beadványok között.³⁴ Nem kevés forgott itt kockán: abból a házból, amelyik nem került rá a csillagos házak listájára, ki kellett költözniük a zsidó családoknak, magukkal nem vitt holmijukat a lakás egyik szobájába zsúfolták, majd a kulcsot leadták a házmesternek, aki a házparancsnokkal egyetemben aláírt leltárt adott a távozók kezébe. A javak felügyeletét a minisztérium a házmesterekre bízta, akik közül azonban sokan visszaéltek ezzel a helyzettel. Családi legendák százai szólnak az így elvesztett javakról. Kálmán Imre például a Sas utca 24-ben lakott az 1944. júniusi „összeköltöztetésig”, amikor is holmiját a lezárt szobában tudva, kulcsait a házmesternél hagyva a csillagos házba költözött. A felszabadulás után fényképezőgépe, számos más személyes tárgyával együtt a házfelügyelő pincéjéből került elő. Tanúk többször is látták a szóban forgó házmestert Kálmánék elhagyott lakásába bemenni. De ugyanezen tanúk elmondásából kiderült az is, hogy a Kálmánék lakásából elvett „gyermek mozigép” a házmesterék gyerekeinek karácsonyi ajándékai közt szerepelt, és azt utóbb a légópincében működtették is.³⁵ Hasonlóan jártak Lusztigék is, akik a háború után a házmesterék gyerekein látták viszont az összeköltöztetésük rájuk bízott télikabátot.³⁶ A közös lakótér, a gangos házban belül megfigyelhető anyagi jólét hozzájárult ahhoz, hogy 1944-ben az emberek

³⁴ A beadványok hozzáférhető BFL IX-2781-2791 jelzet alatt. Feldolgozásukra példaként lásd *Cole, T.: Holocaust City* i. m. 131–156.

³⁵ V. ker., Leitgéb Jánosné ügye, Sas utca 24. BFL XVII/1598. Lásd az 1945. júl. 23-i tárgyalási napon rögzített vallomások közt Kálmán Imre, valamint Kohári Mihályné vallomásait.

³⁶ Oral history interjú Josef Lustiggal. Cfat, 2012. okt. 22. (Rögzítette a szerző, publikálatlan.)

sejtették, kitől mit érdemes elvenni. Nem egy olyan eset is ismert, ahol a házmester másoknak tette lehetővé egyes vagyontárgyak eltulajdonítását egy „zsidó” lakó hátrahagyott javairól szóló leltár vagy kulcs átadásával.

A csillagos házakba történő összeköltötetés lezárulásával ezen házak házmesterei újabb feladatot kaptak: a vonatkozó 7200/1944. számú főkapitányi rendelkezés kifejezetten a házmestereket jelölte ki az összeköltötötett zsidó magyarok őrzésére, akik egy rövid, engedélyezett bevásárlási időszaktól eltekintve kötelesek voltak egész nap a szóban forgó házban tartózkodni. A rendelkezés 3. §-a értelmében „[m]inden házban a ház tulajdonosa vagy [ház]felügyelője a ház légoltalmi parancsnokával együtt 3 példányú névjegyzéket készít [...] mely tartalmazza a házban lakó zsidókat lakás, név, nem és kor szerint feltüntetve. A névjegyzék egy példánya a ház kapuja alatt kifüggesztendő, a többi példányt a háztulajdonos és a házfelügyelő megőrizni és a hatóságok felhívására felmutatni köteles. A házfelügyelő [...] a házban lakó zsidók létszámát a névjegyzék alapján naponta ellenőrizni köteles, és az esetleges eltűnteket a legközelebbi rendőrőrszobán bejelenteni tartozik”.³⁷ A feladatok egy részéért elméletileg a házfelügyelő egyetemlegesen felelt a háztulajdonossal (azaz a háziúrral), de a gyakorlatban az esetek döntő többségében a házmester végezte el ezeket a teendőket. Még konkrétabban vettek részt a házfelügyelők a zsidók felett gyakorolt diszkriminatív felügyeletben a nyilas hatalomátvétel után, amikor a munkaszolgálatra kötelezetteket a házakból ők küldték ki reggel munkára, de jelenteniük kellett azt is, ha közülük valaki idő előtt visszatért otthonába.

A számonkérés sajátosságai és az egykori lakók emlékei a házmesterekről

A zsidóellenes diszkriminatív és a rendkívüli háborús intézkedések következtében a budapesti házmesterek valóban integráns részeivé váltak a hatalomnak. Az állam ugyanis a rendelkezések betartásához szükséges területi kontrollt csak ezeknek a hétköznapi, egyszerű embereknek a segítségével tudta megteremteni és fenntartani. Méltán merült fel ezért a háború utáni időkben a házfelügyelők felelősségének kérdése több fórumon is. A legsúlyosabb eseteket, a háborús bűnösök ügyeit a népbíróság tárgyalta, de ennek bírái szinte kizárólag csak azon házmesterek felett ítéleztek, akik „katonai jellegű alakulat részére személy és egyben vagyontárgy

³⁷ A rendelet szövegét lásd BFL/IV. 1409c, IX-2046/1944, 1860. doboz. A kijelölt házakat eleinte csak 14 és 17 óra között hagyhatták el a „csillagviselésre kötelezettek”, de később ez az intervallum többször is változott.

ellen elkövetett erőszakos cselekményben segítséget nyújtottak”.³⁸ Ide azonban csak azoknak a házfelügyelőknek az ügyei kerültek, akik közvetlenül és szándékosan járultak hozzá valamely lakó halálához vagy kirablásához.³⁹ A legtöbb erkölcsileg elmarasztalható házfelügyelő ennél kisebb súlyú vagy más természetű bűnökkel rontott a zsidónak minősülő állampolgárok amúgy is sanyarú helyzetén. Bőven volt tehát a házmesterek számlájára írható megrázó, személyes sérelem, ezek legjava azonban jogilag nehezen volt számon kérhető. Ezért a legmegfelelőbb fórumnak az ilyen ügyek megtárgyalására a népbíróságok helyett az igazolóbizottságok bizonyultak, amelyek laikus bírái kevésbé törődtek a jogszabályi megkötöttségekkel, s amely bizottságok egyfajta megbékélési tanácsi funkciót is betölthettek.⁴⁰

A népbírósi ingerküszöb alatt maradó, nehezen megfogható jogi problémákra példa Zseni István házmester esete a Pannónia utca 22-ből, akit az igazolóbizottság 1012/1945. számú határozatával egy évre eltiltott a foglalkozásától. Az elmarasztaló határozat előzménye az volt, hogy 1944. május 16-án a ház egyik lakóját, Gáspár urat kereste a Gestapo. A lakó nem volt otthon, ezért a házfelügyelőnél érdeklődtek utána. Aznap este a házmester felment és becsöngetett Gáspárékhoz. Mikor ajtót nyitottak neki, megörült: „hála Istennek, hogy itthon vannak”, de mikor Gáspárék megkérdezték, mégis miért örül ennyire, azt válaszolta, hogy „azt csak reggel mondja meg”. Másnap reggel a detektívek megérkeztek a lakóért és elvitték. A háború végén jogilag értékelni egy ilyen esetet rendkívül nehéz volt, hiszen a házfelügyelő a munkáját végezte, amikor ellenőrizte a lakók életvitelszerű tartózkodását, de még akkor is, amikor információt adott a Gestapónak. Az igazolóbizottság mégis megfosztotta állásától a házmestert, mert az 1945. július 21-én kelt határozat indoklása szerint „nem adott módot arra, hogy Gáspár megmeneküljön a deportálás szörnyű szenvedésétől”, hiszen tisztában volt azzal, hogy a lakót kereste a Gestapo, mégsem figyelmeztette őt. Az igazolóbizottság tagjai itt tehát morális kötelezettséget kértek számon, és ennek alapján szabták ki a büntetést.

³⁸ 81/1945 M.E. Népbíráskodásról szóló rendelet, 13. § 2. pont. Lásd például ezt a törvényi definíciót Farkas Katalin ügyében. BFL XXV.1.a. 678/1945. 39., 43.

³⁹ A húszeszes nagyságrendű fővárosi házmester-társadalomból mindössze néhány tucat házmester felett ítélkezett a népbíróság. Első fokon rendszerint súlyos ítéleteket szabtak ki, melyeket másodfokon jelentősen enyhítettek. Például Erdélyi Sándor (BFL XXV.1.a. 2779/1945) első fokon tíz év kényszer-munkát kapott, amit másodfokon egy év börtönre változtattak. Reményi Gyulánét (1481/1945) első fokon kötel általi halálra, másodfokon életfogytiglani fegyházra ítélték. Kerekes Jánosné (2724/1945) első fokon tíz évet kap, másodfokon egy évre változtatva. A népbíróságok működéséről lásd még *Barna Il dikó – Pető Andrea*: A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten. Bp. 2012.

⁴⁰ Az 1945 tavasznál megalakított igazolóbizottsági rendszer kiterjedt számos szakmára, és végső soron a bizottságok felállítása a Magyarország által aláírt fegyverszüneti egyezményben foglalt közéleti megtisztulást célozta. Ezen bizottságokba a szakszervezeti tagokon és hivatásos jogászokon kívül a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai delegálták a tagokat.

Az igazolóbizottság határozatai nem csak morális tartalmat hordoztak, hiszen a tét nem volt kicsi: ha ugyanis a házmestert elmarasztaló, „nem igazoló” határozat született, akkor az illető nemcsak házfelügyelői pozícióját veszítette el, hanem az ezzel járó szolgálati lakást, tehát az otthonát is. Nem véletlenül születtek beszámolók heves vitákról, érzelmileg túlfűtött jelenetekről az igazolóbizottság hétköznapijából. Ezek közül egyet idézünk is itt a *Haladás* hetilap 1945. október 1-jei számából, egy Fedor nevű szerző tollából: „A házat így ahogy van gyűlölet házának is lehetne nevezni. Talán sehol ilyen tömören nem zsúfolódik össze ebben a városban az elmúlt évek szennyese. [...] Ahogy a lépcsőn felfelé megyek, »házakon« megyek keresztül: nyolc-tíz főnyi csoportonként képviselteti magát egy-egy ház, tekintve, hogy az igazolóbizottság a vádló és védő tanukat az igazolandóval egyszerre hívja be. A lakók ruháján, modorán szinte utcányi pontossággal megláthatja a rutinos pesti ember, hogy a ház a zsúfolt Peterdy utcában áll-e, vagy az elegáns Molnár utcában. Ezek az emberek, akik most nevelésüknek megfelelően többé-kevésbé elfojtott drámai indulatokkal telten állnak itt, órákig farkasszemet nézve egymással, vagy zavartan elnézve egymás mellett, vagy közös szapulásba merülve, ezek tavalyelőtt alig ismerték egymást. Udvariasan köszöntek egymásnak, a házmesternek borralalót adtak, vagy adósak maradtak, legfeljebb egy-egy tartásdíját féltő elvált asszony vagy tilosban járó nő ember került néha valami szégyenletes cinkosságba az illető házmesterrel, de egyébként a ház lakói egymással legfeljebb egy-egy keretregény lapjain találkoztak. A légóval kezdődött, az első riadókkal, a házak félelmetes egységbe kovácsolódása, a lakók éjszakai ismerkedése, a házfelügyelő jogkörének különös kibővülése. Aztán jött a tavalyi év. És most itt állnak az élet és halál volt urai, a pesti házmesterek és a házmesternék, lakóik gyűrűjében, mintegy főszereplők a kórustagok közt, jelenésükre várva. Itt van mind a három fő típus. A nagy kövér házmesterné őrmester hangjával, az özvegy, aki nagy hangerővel jelenti ki: - Nekem nincs mit félnem. Az én lelkiismeretem tiszta. Mikor tőlünk elköltöztették a zsidókat, én dugtam, mentettem, amit lehetett. Már nem akartam, már tele volt a lakásom mindennel. De akkor a Schwarzné letérdelt, úgy könyörgött, húzzam az ujjamra a gyűrűjét, reszketett, sírt – megtettem. Bár ne tettem volna. Mert most bezzeg neki áll feljebb. Volt pofája feljelenteni azért a vacak gyűrűért. Mikor pedig tudtam, hogy meglóg, hogy papírjai vannak, elvitethettem volna úgy, hogy attól koldúl! De nem tettem! Most ez a hála.”

Ez a hosszabb újságírói beszámoló nemcsak az igazolóbizottság épületének belső hangulatába enged bepillantást, de közvetít valamit a korabeli közhangulatból is. Ez a hangulat ugyanis egyértelműen arról tanúskodott, hogy a házmesterek túlnyomó többségének volt mitől félnie a háború utáni számonkérés időszakában. Talán még beszédesebben támasztják alá mindezt a házfelügyelők háború után újjáalakult érdekvédelmi szerveződése, a Magyar Házfelügyelők és

Segédházfelügyelők Országos Szabad Szakszervezete ügyvezető elnökének, Boldis Jánosnak a szavai, aki szerint: „Az új, demokratikus Magyarország érdeke, hogy mindenki számot adjon múltbéli magatartásáról, s ezt kell tennie a házfelügyelőknek is. A házfelügyelő az elmúlt időben már helyzeténél fogva is jobban ki volt téve a reakció szülte veszélyeknek, mint bárki más. A házfelügyelőnek ezerszer nehezebb volt megtalálni a kivezető utat, mint bárki másnak, már azért is, mert végrehajtó közege volt a reakció hatalmának, aki nem térhetett ki a rendelkezések keresztülvitele elől, és legfeljebb az ő művészetén múltott, hogy tudott a borotva élén olyan táncot járni, ami mindenki érdekét – legalább látszólag – szolgálta.”⁴¹

A szakszervezeti elnök szavaiból egyértelműen kitűnik, hogy pontosan tisztában volt a házfelügyelők nehezen menthető involváltságával a náci rendelkezések végrehajtásában. Jól látta azt is, hogy a korabeli társadalom széles körei tekintetek a házfelügyelőkre a nácik tettestársaiként. 1944 őszén például, Szálasi hatalomátvétele után a nyilasok általában egy-egy rendőr kíséretében jelentek meg a csillagos házak házmesterlakásaiban és követelték a zsidó lakók névsorát, amit jogilag a házfelügyelő köteles volt átadni nekik. Jó néhány lakó azonban egy-egy ilyen történetben a nyilasok által elkövetett gyilkosság bűnrészeseként tekintett a listát átadó házmesterre.⁴² A háborút követően, a saját jó hírük helyreállításának nehéz feladata előtt álló házmesterek első körben a lakosságot hívták fel az igazolóbizottsági munka segítésére, olyan apróhirdetésekből, mint amilyen a *Népszava*, 1945. április 13-i számának 6. oldalán jelent meg: “Figyelem! Budapest V. kerületi lakóihoz! Felhívjuk az V. kerületi lakosokat, hogy a házfelügyelők és segéd-házfelügyelők múltban tanúsított magatartásáról írásbeli jelentést tegyenek, V. Szent István körút 27. I. 2. szám alatt a Házfelügyelők Orsz. Szabad Szakszervezetének V. kerületi helyi csoportjánál.”⁴³ A felhívásokat a bérházak faliújságaira is kötelező volt kifüggeszteni, és válaszul a lakók tömegei jelezték fenntartásaikat, míg sokan írásba adták támogatásukat a házmestereknek. Ezeknek a nyilatkozatoknak és támogatóleveleknek, valamint az igazolóbizottsági jegyzőkönyveknek a tartalma alapján körvonalazódik, hogy melyek voltak azok a főbb problémakörök, amelyekre az igazolóbizottság eljárása rámutatott a házmesterek háborús ténykedésével kapcsolatosan.

Előfordulási arányát tekintve természetesen a vagyoni veszteségek állnak az első helyen, melyek közül néhányat már említettünk az összeköltöztetésekről szólva. A bejelentések súlyát is mérlegelve viszont leginkább az adott okot panaszzal az egykori lakók és összeköltöztetettek körében, hogy bár voltak házmesterek,

⁴¹ A házfelügyelők igazoltatása. Házfelügyelő 1. (1945) 2. sz. 3.

⁴² Lásd erre példaként VI. ker., Tóth Imréné ügye, Paulay Ede utca 65, Szőke Sándorné nyilatkozata. BFL XVII/1598.

⁴³ Apróhirdetések. *Népszava*, 1945. április 13. 6.

akik segítettek egyes zsidónak minősülő magyarokat a holokauszt időszaka során, ezek a megsegítettek feltűnően gyakran kerültek ki a gazdagabb lakók közül. Kovács Vendelnét, a Szent István körút 6. számú ház házmesterét például a Magyar Házfelügyelők és Segédházfelügyelők I. Igazoló Bizottsága állásvesztésre ítélte, s a házfelügyelői tisztség viselésétől öt évre eltiltotta 1063/a.I.B.I./1945 számú határozatával. Az 1945. július 26-án kelt határozat indoklásában szerepel a következő mondat: „tényként állapította meg a Bizottság azt is, hogy özv. Kovács Vendelné számos esetben értékes szolgálatot tett az ügynevezett üldözött zsidóknak, de megdönthetetlen véleménye a Bizottságnak, hogy csak a gazdag zsidóknak, akiktől nyilván nagyrértékű szolgáltatást kapott, viszont a szegény zsidóknak nemcsak, hogy szolgálatára nem állott, hanem azokkal egész antiszociális magatartást tanúsított, durván, embertelenül viselkedett, nemcsak ő, hanem a fiai is”.

Egy másik esetben Pozsár Lászlónét már említettük annak kapcsán, hogy 1942 közepén kétezer pengő lelépési pénzt adott a Pozsonyi út 16. házmesteri állásáért. Az épület két évvel később csillagos ház lett, és a házmesterek ténykedését tárgyaló igazolóbizottság ülésén az egyik negyedik emeleti lakó így emlékezett vissza a házban történetekre: „Miután özvegyasszony vagyok, anyagilag nem tudtam kielégíteni, így állandóan kellemetlenkedtek. Tudom, hogy egy barátnőm is nagyobb összeget adott nekik, ezért vele jól bántak.”⁴⁴ Ugyanezen ház egy másik lakója azt nyilatkozta az igazolóbizottságnak, hogy „A nyilas idők alatt úgy a ház lakóinak, mint jómagamnak a házfelügyelők szolgálatot teljesítettek, de ezért pénzbeli ellenszolgáltatást fogadtak el.”⁴⁵ Egy harmadik lakótól tudjuk, hogy a segítségnyújtás kiterjedt az üldözöttek élelmezésére, a nyilas razziák ideje alatti bújtatására, értékeik megőrzésére. Mivel bőven akad hasonló példa, ezért nyilvánvaló, hogy nem egyedi esetekről volt szó. A jelenség hátterében pedig azt az évtizedek alatt kialakult struktúrát találjuk, amely a házmesteri pozíció finanszírozását jellemezte, nevezetesen a nem megfelelő bérezést és a szolgáltatásokért a lakók részéről nyújtott rendszeres extra-fizetések, borralalók gyakorlatát. Szociológiai szempontból a házfelügyelők itt a „társadalmi szakadások” áthidalására vállalkoznak, mely szerepet Ronald S. Burt más társadalomtörténeti szituációkra vonatkozóan dolgozott ki, ugyanakkor elméletének alapvonásai a budapesti holokausztban érintett bérházakra is vonatkoztathatók.⁴⁶ Hiszen a csillagos és védett házakba bezárt „zsidó” emberek létezésük területi korlátai miatt nem vagy csak erősen korlátozottan juthattak hozzá a társadalom többi résztvevői által

⁴⁴ V. ker., Pozsár Lászlóné ügye, Epsteiné nyilatkozata. BFL XVII/1598. A házban működő másik házmester Kreicsi ügyét Pozsárnéval összevontan tárgyalták.

⁴⁵ Uo. Surányiné nyilatkozata, 1945. júl. 9-én jegyzőkönyveze.

⁴⁶ *Ronald S. Burt: The Social Capital of Structural Holes.* in *The New Economic Sociology.* Eds. Mauro F. Guillén et al. New York 2005. 155.

kínált szolgáltatásokhoz. Ezen korlátokat azonban az ugyanezen házakban szolgáltatást teljesítő házmester és családtagjai képesek voltak áthidalni, hidat képezve a bezárt „zsidók” és a kínálatot nyújtók között. Amikor élelmet vásároltak az összeköltötött embereknek, vagy csomagot adtak fel, elmentek a védlevélért stb., akkor a házmesterek a társadalom strukturális szakadásait hidalták át, amivel egyúttal előnyökhöz jutottak.⁴⁷

Varga Gyula is ilyen hidat képezett a Kresz Géza 29. számú „zsidóház”-ban, amiért a ház lakói közös elhatározásból havi külön-járadékot fizettek neki a fel szabadulásig. „Néhány lakó ezen felül is pénzelte, amiért szabad ki-be járásuk volt...” – állítja a szóban forgó időszakot a házban töltő Kálmán Dezső levelében.⁴⁸ Csakhogy amikor Kálmánék egykori szobalánya vidékről élelmet hozott számukra, őt már nem engedte be a házmester. Világos, hogy itt egy jól fialó szolgáltatást veszélyeztető versenyt küszöbölt ki a házfelügyelő, amikor igyekezett redukálni a csillagos- vagy védett házzá lett épületbe mások által behozható élelmiszert. Az élelmiszer beszerzésére zsidó családonként egy tag jogosult volt délután 2-kor elhagyni a csillagos házat egy rövid, háromórás időszakra. Ez az időszak később változott, azonban mindig úgy volt jogszabályilag meghatározva, hogy mire a zsidónak minősülők elérték az elárúsítóhelyeket, addigra a keresztények már felvásárolhatták az elérhető áruk javát. A Székely Bertalan utca 5. csillagos házában az egykori lakók szerint Könczöl Sándor házmester leánya és a segédházmester leánya együtt szereztek be az élelmiszert az összeköltötött embereknek. Ugyanitt szándékosan nem tájékoztatták a zsidókat arról, hogy az élelmiszerbeszerzésre meghatározott időszakot egy órával megnövelték a hatóságok, mert ezt a házmesterek üzleti lehetőségeik fenyegetésének tekintették. Az egyik lakó becslése szerint a lányok akár napi száz pengő körüli összeget is megkereshettek a bevásárló utakon.⁴⁹

Az élelmiszerhez való hozzáférés éhínség idején persze nemcsak egyszerű bevételi forrást jelent, hanem hatalmat is. Így volt ez a holokauszt legsúlyosabb hónapjaiban és legsúlyosabban sújtott területein is. Sokat mondó, hogy mikor a varsói gettólázadás idején Marek Edelman parancsnoki hatalmát akarták megkérdőjelezni a lázadás egyes résztvevői, eszközként az éhségstrájkot választották, ami majdhogynem abszurdnak tűnhet, tekintve az éhezés általános mértékét az adott szituációban.⁵⁰ A budapesti csillagos- és védett házak házmesterei számára is nyil-

⁴⁷ Erről lásd még *Ronald S. Burt: Brokerage and Closure: An Introduction to Social Capital*. Oxford 2013. 4–5, 10–24.

⁴⁸ V. ker., Varga Gyula ügye, lásd az 1945. május 22-i keltezésű levelet. BFL XVII/1598.

⁴⁹ VI. ker., Könczöl Sándor ügye. BFL XVII/1598.

⁵⁰ Az éhségstrájkolókat kifogásolták, hogy Edelman – mint az ellenállás vezetője – nem adott nekik elegendő fegyvert. Az eset leírását lásd *Hanna Krall: Egy lépéssel az Úristen előtt*. Bp. 1982. 84–85.

vánvaló lehetett, hogy amennyiben a lakók elsősorban tőlük tudják megszerezni a túléléshez szükséges élelmet, akkor nagyobb eséllyel fogják elfogadni utasításukat és a házbéli szabályokat is. Ennek megfelelően voltak, akik kiemelt fontossággal kezelték az élelmezés ügyét. Szalay házmester például nem engedte a vidékről jött árusoknak, hogy élelmet adjanak el az általa „szolgált” Phönix-házban, a Pannónia utcában. Ehelyett odakint felvásárolta tőlük az élelmiszert, amit aztán házon belül maga értékesített a zsidó lakóknak.⁵¹ Auguszt Ferenc ügyében egyenesen azt állították a Horn Ede utca 6. lakói, hogy a házmester egyes napokon nem engedte ki őket, hogy azután az élelmiszert „ő hozza a házba felárral”.⁵² A már említett Szent István park 10-ben szolgáló Papp házmesterről a háború után a házmegbízott jelentette, hogy 1944-ben nem engedte be a házba az élelmiszert hozó keresztény ismerősöket.⁵³ Ugyanebben a házban viszont maga értékesített élelmiszert, amint azt az ügyében eljáró Népbíróóság ítélete is leszögezi.⁵⁴

A szolgáltatások ellentételezése nyomán beállott házmesteri vagyongyarapodásban speciális szerepet játszottak a rádiók. Ennek oka, hogy egy-egy készülék értéke mind technológiai vívmányként anyagi értelemben, mind pedig információforrásként eszmeileg magasra rúgott. Miután a magyar kormány 1944. április közepén elrendelte a zsidó tulajdonú rádiók beszolgáltatását, tömeges mértékben kezdtek a lakók a házfelügyelőkhöz juttatni értékes rádióikat. A jelenségre felfigyelt a korabeli sajtó is, és a *Magyar Szó* 1944. május 22-én éles hangú cikkben ítélte el a rádió-beszolgáltatás körüli „visszaéléseket”.⁵⁵ A házmestereket a háború után ellenőrző igazolóbizottság kérdőívében egyetlen vagyontárgyra konkrétan is rákérdezett: minden egyes házfelügyelőnél megérdeklődtek, hogy szereztek-e zsidó lakóktól rádiót? Kaufmann István házmester a VI. kerületi Bulcsú utca 25/a-ból erre válaszul azt írta be szép kézírással a kérdőív 19-es kérdésénél kihagyott helyre: „csere útján, egy kisebbet adtam egy nagyobb készülékért, amikor a zsidóknak be kellett szolgáltatni.” A rádióra szimbólumként tekinthetünk, hiszen itt érnek össze a feltörekvő, gyors vagyoni gyarapodásra áhító zsidó házmestereknek és a túlélésért, a saját megmaradásukért aggódó zsidónak minősülő közeposztálybelieknek az érdekei. Mindkét csoport érdekében állt ugyanis, hogy a hatóságoknak való beszolgáltatás helyett a jó minőségű rádióikat a „zsidók” a házmestereknek juttassák, akik aztán nemcsak különleges bánásmódban

⁵¹ V. ker., Szalay Antal ügye, lásd az 1945. ápr. 15-én kelt bejelentést. BFL XVII/1598.

⁵² VI. ker., Auguszt Ferenc ügye, lásd a 7/45 számú bejelentést, kelt 1945. jún. 17-én. BFL XVII/1598.

⁵³ Uo. Lásd Rejtő Ármin levelét, kelt 1945. máj. 2-án.

⁵⁴ Papp György népbíróági pere. BFL XXV.1a 1500/1945. Az ítéletet lásd az Nb.V. 1500/1945/5 számon.

⁵⁵ A „Sárga csillag” rovat, „Rádió” alcímében, „árja” aláírással, ismeretlen szerző tollából. Magyar Szó, 1944. május 22. 5.

részesítették az adományozókat, de közös rádióhallgatásokat is engedélyezhettek. Így szerezhettek információt az összeköltöztetettek arról, hogy hol tart a Hitler elleni hadjárat, merre jár a Vörös Hadsereg, és megbecsülhették, hogy mennyi időt kell még nagyjából kibírniuk a felszabadulásig. Egy ilyen „rádióhallgató szeánszról” számol be Hegedűs József házfelügyelő a Szent István körút 4-ből, melynek házmesterlakásában minden éjjel összegyűltek a kiválasztottak. Egy kalaposnót, egy kereskedőt és még egy mézsáros nagyvágót is találunk a meghívottak között. Hegedűs házfelügyelő úgy emlékezett, hogy „az angol rádió éjjel fél tizenkettőkor, az orosz rádió pedig éjjel 12-kor szokott leadásokat adni. A többi lakók annak idején nem tudták, hogy kik azok, akik a mi lakásunkban tartózkodnak, mert mi akkor, amikor a rádióhallgatás végett nevezett egyének bejöttek a lakásunkba, a villanyt a lakásban és a lépcsőházban nem gyújtottuk fel”.⁵⁶

A házfelügyelőknek 1944-ben adományozott, kiemelten nagy értékű tárgyak kapcsán érdemes végiggondolni, hogy hol húzódott a határ a borralaló és a megvesztegetés kísérlete között. Általánosságban a szociológia az adományozó szándékának irányát tartja perdöntőnek ebben a kérdésben, azaz a borralaló a már megkapott, befejezett szolgáltatás nagyra értékelését hivatott kifejezni, szemben a megvesztegetéssel, amely egy jövőben remélt szolgáltatást megelőlegezetten honorál.⁵⁷ Ennyiben tehát ezek az 1944-es adományok tisztán megvesztegetésnek is tűnhetnek. Hiba lenne azonban, ha a kérdést nem az évtizedek alatt kialakult házmesteri díjazási tradíciók kontextusába helyezve vizsgálnánk. A budapesti szociális normavilágnak 1944-ben az felelt meg, hogy ha egy házmester szolgáltatást nyújt, akkor azért honoráriumot illik adni, és ha ez kicsit nagyobb honoráriumra sikerül, mint például egy a házmester rendes anyagi lehetőségein kívül eső modern rádió, vagy egy rendkívül nagy értékű télikabát, akkor azért hosszabb idejű, és nagyobb volumenű szolgáltatást várhatott el az adományozó lakó. Ebbe a szolgáltatásba aztán belefért az alkalmoszerű élelembeszerzés, védlevélbeszerzés, nyilas razzia ideje alatti bújtatás, kiengedés vagy információhoz juttatás, stb. Csakhogy azok, akik nem fizették meg a házfelügyelőket pénzzel vagy ilyen-olyan adományokkal, azok leginkább csak azzal az oldalával találkoztak a házmester munkájának, amivel a diszkriminatív zsidóellenes intézkedések kikényszerítésében vett részt. Belőlük kerültek ki a háború után az igazolóbizottságoknak címzett levelek szerzői.

Az eddig tárgyalt két fő témakör – a házmestereknek felrótt anyagi természetű veszteségek, valamint a szegényebb zsidó lakók megsegítésének

⁵⁶ V. ker., Hegedűs József ügye, lásd a határozat elleni fellebbezést, kelt 1945. aug. 23-án. BFL XVII/1598.

⁵⁷ Erről bővebben lásd *Magnus Thor Torfason – Francis J. Flynn – Daniella Kupor: Here's a Tip: Prosocial Gratuities are Linked to Corruption. Social Psychological & Personality Science* 4. (2013) 3. sz. 348–354.

diszkriminatív hiánya – mellett sorozatos panasztípus volt az igazolóbizottsági iratanyagban a házfelügyelők kokettálása a nyilas és hungarista mozgalommal. A körfolyosós, gangos felépítésű ház nemcsak a házmester számára biztosított megfigyelési lehetőséget, de maga a házmester és családja is megfigyeltté vált, különösen attól a perctől fogva, amikortól a zsidónak minősülő lakók a csilagos-, majd védett házak foglyai lettek. Ennyiben tehát a körfolyosónak köszönhetően a ház belső területe közösen használt információs felületté lett. Itt a legintimebb jelenetektől a legnyilvánvalóbb színvallásig széles skálával találkozik a kutató: a Laudon utca 5-ben a lakók figyelmét például nem kerülte el, hogy a Szálasi-féle hatalomátvételt hajnalig tartó ünneplés követte a házmesterlakásban 1944 októberében. Mi több, a házmesterasszonyt csókolózni is látták német katonákkal.⁵⁸ Volt olyan egykori összeköltöztetett, aki szerint releváns információ volt, hogy a Benczúr utca 1-ben szolgáló házmester lányának nyilas fiatalember csapta a szelet.⁵⁹ Köller házfelügyelő az Ó utcából köztudomásúan nyilas párttag volt 1944 áprilisától.⁶⁰ A Mnozil házmester család nyilas propaganda bömböltetésével terrorizálta a zsidókat naphosszat, s a rádiót a lakók kérésére sem voltak hajlandók lezárni.⁶¹ Úgynevezett „keresztény házak”-ból is érkeztek ilyen bejelentések: a Csalogány utca 45/B-ben például a házmester, Burgerné egy lakó szerint élelmiszert gyűjtött a nyilasoknak az ostrom idején, és megsértődött, mikor a szóban forgó lakó nem akart adni.⁶² Hofgart János házmester a VII. kerületi Barát utca 9-ből aktívan igyekezett másokat is rábeszélni a nyilas párthoz való csatlakozásra.⁶³

A negyedik általánosan jellemző jelenség, ami miatt a zsidó származású lakók különösen sokat szenvedtek, a házfelügyelők rendszeres verbális és időnkénti fizikai brutalitása volt. Varga Gyulára például durva és goromba emberként emlékeztek a lakók, aki egyikük leányát meg is ütötte az ostrom idején.⁶⁴ Rengeteg hasonló panasz érkezett az igazolóbizottsághoz. Természetesen a legbrutálisabb házmesterek ügyei – közéjük tartozott a fentebb említett Papp György is, a Szent István park 10-ből – a Népbíróságra kerültek. Papp a vádirat szerint tetteleg bántalmazott egy lakót, illetve olyanokat kiabált, amikor valaki ki akart kerülni a munkára vezényelték csoportjából, hogy „nem tűröm, hogy a bűdös zsidók nem

⁵⁸ VI. ker., Váradi András ügye, lásd az 1945. júl. 20-án rögzített tanúvallomásokat. BFL XVII/1598.

⁵⁹ VI. ker., Kineth István ügye, Benczúr utca 1, lásd Dr. Csillagné nyilatkozatát. BFL XVII/1598.

⁶⁰ VI. ker., Köller László ügye, Ó utca 18, lásd a határozatot. BFL XVII/1598.

⁶¹ VI. ker., Mnozil József ügye, Laudon utca 4, lásd a júl. 20-án és aug. 7-én rögzített tanúvallomásokat. BFL XVII/1598.

⁶² Burger Jánosné népbírói pere. BFL XXV.1a. 779/1945. 206. Világosi J. vallomása.

⁶³ VII. ker., Hofgart János ügye, lásd Bíró és Branstadter tanúk vallomásait, valamint Deli hentes nyilatkozatát. BFL XVII/1598.

⁶⁴ VI. ker., Varga Gyula ügye, Szondy utca 58. BFL XVII/1598.

dolgoznak”.⁶⁵ A vádirat második pontja szerint Papp a lakókat állandóan ordítva fenyegette elvitetésükkel. A svájci védelem alá került házba igyekvők közül egyeket 1944 telén „menjenek el innen, mert gumibottal és kézigránáttal verem el magukat” kiáltással üldözött el. A rendőrségnek Papp ellen vallók közt volt Jónás Lászlóné, aki felidézte, hogyan vezetett Papp házmester egy nyilast az otthonába, aki elvette tőle utolsó kétszáz grammnyi szalonnáját.⁶⁶ Szembeötlő a Papp-ügyben, hogy a rendőrség a vizsgálati során szinte kizárólag negatív tartalmú, vádló vallomásokot rögzített, amire könnyű volt felfűzni a vádirat indoklását, például, hogy nyereszkedett volna, mikor élelmiszert vitt a védett házba. Sőt, többen látták, ahogy nyilasokkal italozott a házmesterlakásban. A háború után az adatokat összegyűjtő rendőrségi nyomozó egyértelmű képet igyekezett festeni a házfelügyelőről, hogy abból egy „jó vádirat” születhessen, amely megalapozná a felelősségre vonást. Csakhogy ez a házmester is merőben eltérően kezelte a lakók különböző csoportjait. Azok például, akik fizettek neki, elkerülték, hogy munkára vezényeljék őket. De voltak a házfelügyelő mellett szóló objektív körülmények is: a védett házba be nem engedett család például már akkor érkezett, amikor a ház teljesen tele volt. A svájci követség maga adta parancsba, hogy nem engedhet be senkit a házmester, aki nem rendelkezik érvényes svájci védlevéllel, mert azzal a bennlévő több száz ember életét veszélyeztetnék. Emellett a népbírói tárgyaláson a védett ház egykori lakói közül egy védelmébe is vette a házmestert. Mondandójának lényege, hogy egy olyan épületben, ahol a normális hatvan lakó helyett ötszáznegyvenen kénytelenek szűkölködni, ott nem lehet fegyelmelési eszközök nélkül az elemi együttéléshez szükséges rendet fenntartani.⁶⁷ E meggyőző tanúvallomáson túl a bíróság elfogadta a házmester azon érvelését is, hogy a szomszédos ház nyilas házmestere előtt titkolnia kellett filozemita beállítottságát. Ahogy a felmentő ítélet fogalmaz: „kétségtelen tény, hogy vádlott az ostrom alatt a felszabadulást megelőző időkben több alkalommal is zsidóellenes kijelentéseket tett, és többször durván és gorombán viselkedett a ház zsidó lakóival szemben. A népbírói tárgyaláson azonban, a mai tárgyaláson felmerült adatok alapján, tényként állapította meg, hogy vádlott ezeket a kijelentéseket [...] nem a zsidóság elleni gyűlöletből, hanem az akkori kényszerítő körülmények hatása alatt, tulajdonképpen a védett ház zsidó lakóinak megmentése érdekében tette”.⁶⁸

Papp György esetének az ítélet által csak áttételesen kimondott tanulsága, hogy nem volt könnyű dolga a házmestereknek sem, amikor egy túlszűfolt épületben, a túlélésért utolsó erőforrásait mozgósító emberek közt kellett

⁶⁵ Lásd az eset leírását Papp György népbírói pere. BFL XXV.1a. 1500/1945. 46–47., 58.

⁶⁶ Papp György népbírói pere. BFL XXV.1a 1500/1945. 43–44.

⁶⁷ Uo. Lásd Molnár Sándor vallomását. 45.

⁶⁸ Uo. Ítélet, Nb.V. 1500/1945/5. 8.

megfelelniük a nyilas hatóságoknak, a semleges nagykövetségeknek vagy épp a lakóknak. Nyilvánvalóan saját gyarapodásukat is szem előtt tartották, és aktívan hozzá kívántak járulni a nekik anyagi hasznot hozó lakók túléléséhez. Papp ügye jól mutatja, hogy a házmesterkedés egy különös egzisztenciális helyzetet jelentett, amelyben ha valaki betartotta és betartatta a zsidóellenes rendelkezéseket, az sem feltétlenül jelentette azt, hogy az illető meggyőződéses antiszemita lett volna. Egy speciális pragmatizmus jellemezte ezt a javarészt tanulatlan, egyszerű emberekből álló foglalkozási csoportot. E pragmatizmusból és sajátos élethelyzetükből adódóan pedig, a Vörös Hadsereg győzelme után sokuk szemrebbenés nélkül csatlakozott a kommunista párthoz. A legjobb példa erre a fentebb már szintén említett Burgerné esete, aki Budapest ostroma idején még a nyilas védők részére gyűjtött, de alig pár héttel később, a szovjetek bejövetelekor már saját ruszin származását hangsúlyozta. Ugyanő 1944 júniusában még örömmel újságolta, hogy „zsidótlanítják a házat”, és teljesen magáévá tette a nyilas propagandát, a háború után azonban már hangsúlyozta, hogy örül a politikai fordulatnak, mivel „most mi leszünk az urak”. Ahogy Burgerné egyik lakója fogalmazott: „nyilvánvalóan kitűnik, hogy az asszonynak nincs semmiféle politikai meggyőződése, hanem mindenütt az egyéni érvényesülésének az útjait keresi”.⁶⁹

Jelen tanulmány kiindulópontja a házmesteri foglalkozás kialakulása volt a századfordulón rohamos fejlődésnek induló új metropoliszban, Budapesten. Ehhez a folyamathoz szorosán köthető speciális finanszírozási és foglalkoztatási sajátosságok feltárásával igyekeztem bemutatni, hogy mennyit nőtt a házfelügyelők hatalma a vizsgált periódus végére, és hogyan emelkedtek a házmesterek egy társadalmilag alacsonyrangú csoportból a közép és felső-középosztálybeli lakóknál is meghatározóbb tényezőkké 1944-re, a második világháború és a zsidóellenes rendelkezések hatására. Mivel a náci diszkrimináció javarészt területi alapon szerveződött, a városi mikroszintű területi kontrollban oly gyakorlott házmesterek egyre nélkülözhetetlenebb elemeivé (és egyben haszonélvezőivé) váltak az új rendszernek. A lakók helyzetét kihasználva bővítették szolgáltatásaik körét, amit a borralal adásának tradíciójában szocializálódott zsidó származású középosztálybeliek busásan honoráltak is. Azok, akik nem fizettek, a házmesterektől inkább nyers, olykor brutális bánásmódot tapasztaltak, amivel a házfelügyelők kierőszakolták a zsidóellenes korlátozások betartását. Bár a lakók gyakran hallottak antiszemita kifejezéseket a házmesterüktől, mégis valószínűbb, hogy az esetek

⁶⁹ Burger Jánosné népbíróági pere. BFL XXV.1a 779/1945. 36.

döntő többségében ez nem elhivatott politikai meggyőződés volt, a házmestereket sokkal inkább egy egzisztenciális helyzet vezette aktív közreműködéshez a náci rendszerben. Mivel egyes lakók túlélését aktívan segítették, míg másokkal az életüket és vagyoni helyzetüket súlyos veszélybe sodró rendelkezéseket szigorúan betartatták, a hagyományos tettes-áldozat-szemléltető kategóriarendszerbe a házmesterek holokauszt alatti szerepe nehezen illeszthető be.

JANITORS DURING THE SHOAH

By István Pál Ádám

SUMMARY

This paper offers a social and cultural historical analysis of Budapest janitors, with a special attention to their activities during World War II. While demonstrating how these otherwise marginalized professionals could become extremely powerful by 1944 thanks to the wartime circumstances, it also seeks to reveal the Jew-baiting and profiteering by which the janitors tormented the Jewish tenants. The paper underlines the interwar tradition of tipping the janitors as something which gained importance especially during the Hungarian Holocaust. On the one hand, this tradition influenced the survival chances of Jewish individuals, on the other hand, it explains the individual decisions made by non-Jewish janitors during the war.

